

11. Sociální stát a sociální práce v liberálních demokraciích a v Československu po 2. světové válce (1945 – 1989)

CÍLE KAPITOLY

Po prostudování této kapitoly

Budete umět:

- Charakterizovat změny sociální práce a sociální politiky po 2. světové válce.
- Popsat nové přístupy k sociální problematice ve filozofii, etice i dalších společenských vědách.

Získáte:

- Vědomosti o hospodářském a sociálním vývoji v letech 1945 – 1989 v demokratickém světě a v Československu.
- Znalost nových přístupů a metod sociální práce.

Budete schopni:

- Vyložit rozdíly v pojetí a vývoji sociální práce na Západě a v komunistickém Československu.
- Porozumět různým konceptům sociálního státu

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Poválečná obnova ekonomiky (1945 – 1950), posílení sociálních práv, rozdělení světa do dvou bloků (Západ – Východ), období ekonomického růstu západní Evropy (1950 – 1973) a krize sovětského bloku, vznik tzv. třetího světa, integrační procesy v Evropě, ropné šoky, přechod k postindustriální společnosti na Západě a stagnace na Východě (1973 – 1979), zánik sovětského bloku. Rozvoj a krize sociálního státu, univerzalistický (institucionálně

redistributivní), korporativistický (průmyslově výkonový) a reziduální model sociálního státu. Současný liberalismus (Rawls – teorie distribuční spravedlnosti, spor s komunitaristy), profesní etika, existenciální etika, antiopresivní přístup, feministická etika, etika spravedlnosti a etika účasti. Sociální politika katolické církve, papežské encykliky. Terapeutická komunita, *daytop* (Maxwell Jones), Samaritáni, linka důvěry, *befriending* a „terapie nasloucháním“ (*listening therapy*), Befrienders Worldwide (Chad Varah), systemické paradigma, behaviorální sociální práce, *reality therapy* (William Glasser), kritika tradiční psychiatrie, degradační rituál (Erving Goffman), tzv. antipsychiatrické hnutí (Thomas Szasz), dobrovolnické organizace, svépomocné skupiny, hnutí za lidská a občanská práva.

Československo: vytváření základů sociálního státu - národní pojištění (1945 – 1948), sovětizace sociálního státu - centralizace, redukce forem sociální práce – ústavní péče a dávky, likvidace církevní charity a sociálního školství atd. (1948 – poč. 60. let), snahy o reformy a modernizaci - preference sociálních služeb před dávkami, alternativní péče (1964 – 1968), sociální politika a sociální práce v období normalizace (1969 – 1989) – návrat k centralizaci, ústavní péči a dávkám, sociální péče v podnicích a resortech, snahy o udržení kontinuity se světem (Jiřina Šiklová, Igor Tomeš aj.).

PRŮVODCEM STUDIEM KAPITOLY

V úvodu jsou vyloženy hospodářské a sociální proměny poválečného světa, nové přístupy k sociální problematice v politickém liberalismu od 60. let 20. století a jeho spor s komunitarismem i nové etické teorie a radikální kritika profesní etiky sociální práce z antiopresivních, neomarxistických i feministických pozic ve druhé polovině 20. století. Dále jsou připomenuty tři koncepty sociálního státu a jeho vývoje po roce 1945 a proměny sociální politiky katolické církve v rozděleném světě, odrážející se v papežských encyklikách. Pozornost je věnována i hlavním trendům ve vývoji sociální práce v demokratické společnosti a činnosti výrazných osobností, které ovlivnily její vývoj. V závěru je naznačen vývoj v Československu, které se po květnu 1945 muselo vypořádat s tíživými následky války, dotvoření sociálního státu a jeho sovětizaci za komunistického režimu po únoru 1948, reformní pokusy některých osobností v 60. letech i jejich snahy udržet tradice sociální práce a kontakty se světem v období normalizace.

11.1. Ekonomické poměry a vývoj sociálního státu v liberálních demokraciích po roce 1945

11.1.1. Tři etapy ekonomického vývoje

Z hospodářského hlediska, vyšly z 2. světové války jako vítěz Spojené státy americké. Oporou poválečné politiky USA byly závěry měnové a finanční konference, konané ještě v průběhu války ve dnech 1. – 22. července 1944 za účasti 44 států v Bretton Woods. Výsledkem jednání se staly Brettonwoodské dohody, které měly zásadní význam pro poválečnou obnovu Evropy a vedly k postupné liberalizaci světového obchodu. Zároveň byly dohody předzvěstí "studené války", protože je Sovětský svaz odmítl ratifikovat. Konference měla především zaručit, aby se už neopakovaly podobné chyby, jakých se vítězové dopustili po první světové válce. Proto se Spojenci vzdali válečných reparací a byl i zamítnut prvotní plán, aby se Německo radikálně proměnilo v zemědělský stát. Jednání se zaměřila na poválečnou obnovu celé Evropy. Na konferenci byly položeny základy Mezinárodního měnového fondu (IMF) a Světové banky (IBRD), které pak byly oficiálně ustaveny 27. prosince 1945.¹

Z ekonomického hlediska můžeme poválečné období rozdělit do tří etap (1945 – 1949, 1950 – 1973 a 1973 – 1989). Pro druhou polovinu 40. let je charakteristická snaha o poválečnou obnovu a rekonstrukci. První potřebná pomoc začala do Evropy proudit již během roku 1945, kdy OSN prostřednictvím UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration, Správa Spojených národů pro pomoc a obnovu) dodala osvobozeným zemím asi 25 mil. tun zboží, přičemž cca dvě třetiny pomoci pocházely z USA.² Již krátce po skončení války začínalo být také zřejmé, že se Evropa rozpadá do dvou táborů, určených odlišným politickým, ekonomickým i společenským zřízením. Válkou vyčerpaným evropským zemím, sužovaným v letech 1946 – 1947 poválečnou hospodářskou krizí, nezbývalo, než akceptovat vedoucí roli USA a přijmout nabízenou hospodářskou pomoc. Ta byla realizována v podobě Marshallova plánu od roku 1947. V Paříži se sešlo 16 evropských demokratických zemí, jež měly o účast zájem a vytvořily Výbor pro evropskou hospodářskou spolupráci, od r. 1948 fungující jako Organizace pro evropskou hospodářskou spolupráci (OEEC). Do r. 1952 poskytly USA členským státům pomoc ve výši 12,8 mld. dolarů, což přineslo hospodářské oživení. Nejvíce prostředků v rámci pomoci obdržela Velká Británie a pak Francie. Navzdory nesouhlasu některých zemí obdržela pomoc i Spolková republika Německo (SRN), která byla pátým

¹ STELLNER, F. a kol. *Hospodářské dějiny...*, s. 88.

² FALTUS, J., PRŮCHA, V. *Všeobecné hospodářské dějiny...*, s. 86.

největším příjemcem.³ Obnova hospodářství a dosažení předválečné úrovně hrubého domácího produktu (HDP) byla ve většině evropských zemí dosažena v letech 1948 – 1949, pouze Německo, Rakousko a Itálie toho dosáhly až počátkem 50. let.⁴ O účast v Marshallově plánu usilovaly i některé střeoevropské státy, ale po intervenci SSSR svou žádost stáhly. Evropa se tak ekonomicky i politicky rozpadla do dvou zneprátelených bloků.

Z hlediska sociálního byla poválečná Evropa v mnohém odlišná od té předválečné. V zemích střední a jihovýchodní Evropy došlo k masovému odsunu německého obyvatelstva, který se dotkl milionů osob, jež musely odejít do spojeneckých okupačních zón v Německu, kde však prohloubily již existující problémy. Do oblastí opuštěných Němci směřovali noví osídlenci, což nezvratně změnilo sociální strukturu těchto oblastí. Válečné běsnění se odrazilo v posílení politického radikalismu a podpory komunistických stran i v západní Evropě, především v Itálii a Francii. Byly vysloveny požadavky na postátnění velkých podniků a realizaci dalekosáhlých sociálních reforem. Obyvatelstvo také předpokládalo vyšší sociální ochranu proti bídě, nezaměstnanosti, nebo nemocem. Posílení sociálních práv bylo akceptováno Valným shromážděním OSN (VS OSN) v roce 1948, kdy byla zakotvena ve Všeobecné deklaraci lidských práv.⁵

Období let 1950 – 1973 je charakterizováno hospodářským růstem, založeném na uplatnění výsledků vědeckého pokroku v praxi, který dokázal vytvořit z Evropy druhé centrum západního hospodářství vedle severní Ameriky. Západní Evropa zahájila svou cestu za hospodářskou integrací, čímž mělo být do budoucna zabráněno opakování válečných katastrof z 1. poloviny 20. století. Klíčové přitom bylo otupení německo-francouzského nepřátelství.⁶ Obecně lze konstatovat, že v západoevropských státech došlo k zásadním přesunům ve zdrojích obživy jejich obyvatelstva. Došlo k výraznému poklesu významu primární sféry, vzhledem k rozvoji průmyslu a stavebnictví k posílení sekundární sféry, ale především pak sféry terciární. K tomuto zlomu došlo v Británii a Belgii v 50. letech, v SRN a Francii v 60. letech.⁷

³ STELLNER, F. a kol. *Hospodářské dějiny novověku*. Praha: 2012, s. 90.

⁴ FALTUS, J., PRŮCHA, V. *Všeobecné hospodářské dějiny...*, s. 87.

⁵ PRŮCHA, V. a kol. *Hospodářské a sociální dějiny...*, s. 35-36.

⁶ FALTUS, J., PRŮCHA, V. *Všeobecné hospodářské dějiny...*, s. 89 a 94.

⁷ FALTUS, J., PRŮCHA, V. *Všeobecné hospodářské dějiny...*, s. 92.

Pro hospodářský rozvoj západní Evropy byla klíčová evropská integrace. Její lze hledat u Schumanova plánu (1950), který předpokládal, že dojde ke spojení hutního a důlního průmyslu Francie a SRN, čímž by došlo i k uklidnění Paříže, jež by tak mohla dohlížet na vývoj hospodářství svého tradičního rivala. V r. 1951 na základě dohody vzniklo Evropské společenství uhlí a oceli (ESUO), které mezi členskými zeměmi (SRN, Francie, Itálie, Benelux) odstranilo celní bariéry a zavedlo jednotný pracovní trh v těchto odvětvích. Hospodářský růst povzbudil členské země k další integraci, přičemž motivem byl vyšší hospodářský růst. V r. 1957 tak vzniklo Evropské hospodářské společenství (EHS).⁸ Cíle společenství se podařilo vesměs realizovat do r. 1968, kdy došlo ke sloučení ESUO, ESO a Euratomu, přičemž cílem tohoto projektu se stalo posílení hospodářských vazeb mezi zeměmi.⁹

Významnou ranou evropskému hospodářství i modelu sociálního státu se stal v r. 1973 ropný šok, který zahájil třetí etapu ekonomického vývoje trvající do roku 1989. Byl důsledkem uvalení ropného embarga zeměmi OECD na státy, podporující Izrael v tehdy probíhající válce. Vzhledem k závislosti západních ekonomik na ropě vedlo velké navýšení jejich cen k inflaci a ropný šok se stal příčinou řady hospodářských problémů, přetrvávajících až do 2. poloviny 70. let.¹⁰ Krátké období konjunktury bylo následně v r. 1979 zasaženo dalším ropným šokem, který vyvolal další hospodářskou krizi, s níž se země mezi roky 1980 – 1982 potýkaly.¹¹ Nedostatek ropy vedl postižené země jednak k technologickým inovacím, ke snížení spotřeby ropy, ale také k hledání vlastních zdrojů. Výsledkem toho se stal počátek těžby ropy v Severním moři.¹² Krize způsobená ropným šokem v r. 1973 i následujícím v r. 1979 měly hluboké následky, doprovázené vysokou nezaměstnaností a měnovou nestabilitou. Neschopnost tradičních keynesiánských nástrojů pro oživení hospodářství, vedly k příklonu k neoliberálním koncepcím hospodářské politiky. Klasickým příkladem je Velká Británie za vlády M. Thatcherové (1979 – 1990), kdy docházelo k omezování zásahů státu do hospodářství, byly privatizovány státní podniky a došlo k redukci sociálního státu.¹³ Ropné šoky také ukázaly, že konkurenceschopnost evropských zemí v odvětvích náročných na suroviny skončila, takže tato výroba byla utlumena a nahrazena dovozem, jednak přemístěním ekologicky závadných provozů do rozvojových zemí. Byly také zahájeny

⁸ STELLNER, F. a kol. *Hospodářské dějiny...*, s. 95-96.

⁹ PEČENKA, M., LUŇÁK, P. a kol. *Encyklopedie...*, s. 141.

¹⁰ STELLNER, F. a kol. *Hospodářské dějiny...*, s. 93.

¹¹ FALTUS, J., PRŮCHA, V. *Všeobecné hospodářské dějiny...*, s. 99.

¹² PEČENKA, M., LUŇÁK, P. a kol. *Encyklopedie...*, s. 424.

¹³ PRŮCHA, V. a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa. 2. díl*. Brno: Doplněk, 2009, s. 668-669.

investice do informatiky, po překonání krize se informační technologie prosadily v obchodní, vědecké i výrobní činnosti a ve 2. polovině 80. let se dostavil nový hospodářský růst.¹⁴

V období let 1973 – 1989 se dokončil proces industrializace v tom smyslu, že se vyčerpaly možnosti přesunu ve zdrojích obživy obyvatelstva od primární sféry k sekundární a zaměstnanost v průmyslu tak začala postupně klesat. Západoevropské země jako Británie, Francie, či SRN vstoupily do postindustriální fáze vývoje, v němž klesající počet pracovníků produkuje stále větší množství produktů hmotné spotřeby, čímž se uvolnily pracovní síly pro terciární sektor, který se podílem HDP stal pro vyspělé země klíčovým.¹⁵

Pokračoval i integrační proces, při němž se evropští politici museli vyrovnat se sílícími globalizačními tendencemi, na což reagovali snahou o další integraci EHS a vytvoření jednotného trhu a měny. Cesta k evropské měně byla umožněna rozpadem Brettenwoodského systému, k němuž došlo v roce 1971, což znamenalo konec amerického ekonomického protekcionismu, uplatňovaného vůči západní Evropě. Po přechodném období byl v r. 1978 na základě dohody francouzského prezidenta d'Estainga a německého kancléře Schmidta založen evropský měnový systém. Jeho základem se stala Evropská měnová jednotka, která nahradila dolar jako hlavní zúčtovací jednotku pro země uvnitř systému. Evropa se tak vydala na cestu za společnou měnou.¹⁶ Snahy o hlubší integraci byly dále korunovány v r. 1992, když byla v Maastrichtu podepsána dohoda, na jejímž základě vznikla Evropská unie.

11.1.2. Vývoj sociálního státu po druhé světové válce a jeho krize

V průběhu třech poválečných desetiletí, tj. do poloviny 70. let, se prakticky všechny západní státy staly státy sociálními (*welfare state*). Tyto procesy, představující třetí etapu historického vývoje sociálního státu, zahájily už koncem války reformy zdravotní a sociální péče ve Velké Británii pod vedením W. H. Beveridge (1879-1963), při nichž byl důraz kladen na vytvoření integrované soustavy sociálního pojištění a realizovala se řada legislativních opatření včetně uzákonění základního vzdělání zdarma, sociální pomoci a bydlení atd. V

¹⁴ FALTUS, J., PRŮCHA, V. *Všeobecné hospodářské dějiny...*, s. 100.

¹⁵ FALTUS, J., PRŮCHA, V. *Všeobecné hospodářské dějiny...*, s. 100.

¹⁶ STELLNER, F. a kol. *Hospodářské dějiny...*, s. 93.

západní Evropě se vytvořily dva koncepty sociálního státu – univerzalistický (institucionálně redistributivní) ve skandinávských zemích, který se nejdříve realizoval ve Švédsku, kde stát skutečně převzal sociální zodpovědnost, a korporativistický (průmyslově výkonový) v Německu, Rakousku, Belgii nebo Francii. Typická v obou případech byla silná role státu a široce dostupné veřejné služby, což bylo pochopitelně náročné na financování.

Ve Spojených státech se uplatňovalo reziduální pojetí, vycházející z liberalismu a kladoucí důraz na aktivitu jedince. Po druhé světové válce se přitvrdila politika vůči nemajetným, současně se však rozvíjelo hnutí *human relation*, prosazovaly se nové tendence v dělbě práce a investice do „lidského kapitálu“, které zlepšovaly pracovní i sociální podmínky zaměstnanců, a v 60. letech se obnovuje i federální program boje s bídou a nezaměstnaností. Po hospodářském útlumu v 70. letech se finanční náročnost sociálního státu stává terčem kritiky. V souvislosti se začínající krizí sociálního státu se tak např. Velká Británie už od konce 70. let pod vlivem konzervativní vlády přibližuje k reziduálnímu typu. Období od roku 1980 do současnosti pak bývá označováno za etapu celkové krize a rekonceptualizace sociálního státu, který se přizpůsobuje reálným možnostem jednotlivých států, dochází k redukci sociálních programů, zpřísnění podmínek pro poskytování některých sociálních dávek atd.¹⁷

11.2. Nové filozofické a etické přístupy k sociální problematice

11.2.1. Spor liberalismu s komunitarismem

Na sklonku 19. století se podstatně rozšířilo spektrum politických i filozofických přístupů k sociální problematice. Pro politickou filozofii liberalismu je až do 60. let 20. století příznačná obhajoba základních liberálních hodnot vůči totalitním ideologiím, zejména marxismu-leninismu, od 70. let pak spor s komunitarismem, přičemž v rámci obou těchto směrů existují různé názorové proudy. Novou etapu liberální filozofie zahájilo v roce 1971 vydání knihy Johna Rawlse (1921 - 2002) „Teorie spravedlnosti“, v níž se snaží rozpracovat a částečně evidovat principy liberální filozofie a státu. Vychází přitom z Kanta, pojímá spravedlnost jako „férovost“ a její podstatu shrnuje do následujících hierarchicky uspořádaných principů: „1) Každý člověk má mít rovné právo na co nejrozsáhlejší systém

¹⁷ KOTOUS, J., MUNKOVÁ, G., PEŘINA, P. *Úvod do sociální...*, s. 27-30. – TOMESŠ, I. *Úvod do teorie...*, s. 88-92. – STELLNER, F. a kol. *Hospodářské dějiny novověku...*, s. 143 a 154.

základních svobod, který je slučitelný s podobným systémem pro všechny. 2) Sociální a ekonomické nerovnosti mají být uspořádány tak, aby:

- a) Sloužily k maximálnímu prospěchu nejméně zvýhodněných občanů
- b) Byly spojeny s úřady a funkcemi, které jsou otevřeny všem v podmínkách férové rovnosti příležitosti.“

Rovnost základních svobod (1) je nadřazena sociálním a ekonomickým nerovnostem (2), v jejichž rámci je rovnost příležitostí (2b) nadřazena principu difference (2a), ospravedlňujícímu nerovnosti.¹⁸

Rawlsova teorie distribuční spravedlnosti vzbudila řadu polemik a debat, v nichž se objevily i jiné přístupy k sociální spravedlnosti (např. spravedlnost jako oprávnění, spravedlnost jako zásluha). Další diskuse vyvolala kritika některých filosofů stojících na pozicích komunitarismu (např. Michaela Sandela, Charlese Taylora, Michaela Walzera aj.), že liberální filosofové opomíjejí význam pospolitosti a preferují jedince, v nichž se otevřela celá řada problémů. Nejčastější výhrady komunitaristů shrnul A. Swift do sedmi bodů, současně však prokázal, že žádná z nich není namístě, protože vycházejí z řady neporozumění či zkreslení.¹⁹

11.2.2. Nové etické teorie v sociální práci

Principy Kantovy a utilitaristické etiky představovaly základní rámce profesní etiky sociální práce až do poloviny 20. století. Nové podněty přinesla existenciální etika, zaměřená na bytí člověka, která chápe lidi i sociální struktury jako výsledek rozhodování svobodných individuí. Jejich chování však může být jinými etiketizováno, neúplné přijímání svobody zase může vyústit v akceptování neměnných sociálních hranic a pocitu falešné stability. Osobní svoboda je důležitá i z hlediska kontingence, tj. možnosti jednat a měnit vnější podmínky. Existencialismus přikládá velký význam sociálním skupinám, zejména těm, v nichž existují systémy vzájemné podpory a solidarity založené na svobodném jednání ve prospěch skupiny; tyto skupiny je třeba podporovat. Významnou hodnotou existenciální etiky je i holisticky (celostně) chápaná solidarita s druhými lidmi. Z principů existenciální etiky pak vyrůstá terapeutický směr existenciální analýzy a logoterapie.²⁰

¹⁸ SWIFT, A. *Politická filozofie...*, s. 32.

¹⁹ Tamtéž, s. 138-170. Liberálové údajně připisují lidem egoismus nebo sobectví, hájí minimální a ve vztahu k obyvatelstvu neutrální stát, zdůrazňují povinnosti proti právům, považují hodnoty za subjektivní nebo relativní, opomíjejí sociální konstituci jedince a význam sociálních vztahů, sdílených hodnot a společné identity.

²⁰ Blíže viz NAVRÁTIL, P. Humanistické a existenciální teorie. In: MATOUŠEK, O. a kol. *Základy...*, s. 208-216.

V 70. letech 20. století byl kantovsko-utilitaristický rámec sociální práce, kladoucí důraz na individuální práva a povinnosti, kritizován z radikálních marxistických a antiopresivních (zaměřených proti znevýhodňování a utlačování) pozic. Blíže se jimi zabývá M. Nečasová, která jako příklad radikálního antiopresivního autora navazujícího na neomarxismus frankfurtské školy uvádí Paula Freiru (1921-1997), z dalších antiopresivních přístupů pak feministické hnutí. Za jeden z teoretických zdrojů feministické etiky považuje dílo Carole Gilligan (nar. 1936), která rozlišuje mezi etikou spravedlnosti, zahrnující obě uvedené klasické etiky, a etikou účastí, u níž se v literatuře zdůrazňuje flexibilita, vzájemná spolupráce a závislost i kolektivní odpovědnost.²¹

11.3. Změny katolické sociální politiky

Zásadní zlom ve vývoji sociální nauky katolické církve znamenaly dvě encykliky Jana XXIII. (1881-1963) z počátku 60. let, jejichž myšlenky byly rozvedeny na II. vatikánském koncilu, jenž s přestávkami zasedal v letech 1962-1965 a znamenal začátek celkové změny vatikánské politiky a obrození římskokatolické církve. Encyklika Mater et magistra (Matka a učitelka) z roku 1961 při hodnocení vývoje ve světě v uplynulých sedmdesáti letech připomíná rozvoj sociálního zabezpečení i činnosti odborových svazů, zmenšující třídní rozdíly, a zdůrazňuje jak rostoucí podíl občanů na řízení státu, tak větší úkoly státu při řešení sociálních problémů. Jednou z hlavních myšlenek encykliky Pacem in terris (Mír na zemi) z roku 1963 je vytvořit rovnováhu mezi obyvatelstvem, půdou a kapitálem, aby „kapitál hledal práci a ruce, a ne aby dělníci museli hledat práci. Jen tak se poskytne většímu počtu lidí konkrétní možnost vytvořit si slušnou majetkovou základnu pro sebe a pro své rodiny doma...“²²

Následující papež Pavel VI. (1897-1978) pak v encyklice Populorum progression (Pokrok lidstva), z roku 1967 upozornil na globální rozměry sociální otázky a prolomil tradiční církevní doktrínu soukromého vlastnictví, když v některých případech připustil možnost jeho vyvlastnění v zájmu „obecného blaha“.²³ Značnou pozornost sociálním otázkám věnoval také Jan Pavel II. (1920-2005). V encyklice Laborem exercens (O lidské práci) z roku 1981, zabývající se hodnotou práce ve vztahu k soudobým problémům, uznává mj. kladnou hodnotu sociálních konfliktů a jejich smírného překonávání jako přijatelnou formu boje za

²¹ NEČASOVÁ, M. Profesionální etika..., s. 30-32.

²² Tamtéž, s. 46.

²³ Tamtéž. Někdy se název encykliky do češtiny překládá též jako „Rozvoj národů“.

sociální spravedlnost. Encyklika *Sollicitudo rei socialis* (Starostlivost církve o sociální otázku), připomínající v roce 1987 dvacáté výročí vydání *Populorum progressio*, se věnuje zejména zhoršení sociálních poměrů a z toho vyplývajících problémů v zemích tzv. třetího světa.²⁴ Konečně encyklika *Centessimus annus* (Sté výročí) z roku 1991, analyzuje a hodnotí vývoj sociálního učení i sociální politiky církve a dospívá k závěru, že správný pohled na společnost vyplývá z křesťanského pojetí člověka jako společenské bytosti, která se uplatňuje nejen ve státě, ale i různých svěbytných sociálních skupinách majících původ v lidské povaze. Všestranný rozvoj člověka v práci tak není v rozporu s povahou a cíli kapitalistického podniku, který je současně jednou z těchto skupin.²⁵

11.4 Hlavní trendy a významné osobnosti sociální práce po roce 1945

V sociální práci s hendikepovanými dospělými v USA a Velké Británii v 50. letech šířil model terapeutické komunity vytvořený koncem 40. let vojenským psychiatrem Maxwelllem Jonesem (1907-1990), který jej poprvé použil za druhé světové války při péči o postižené vojáky. Jednalo se o koncept založený na přerozdělení nemocniční hierarchie, větší interakci mezi pacienty, lékaři a sestrami a využití dramatických technik jako sociální terapie. Po válce Jones založil program na pomoc bývalým válečným zajatcům, v němž úspěšně experimentoval s diskusními skupinami, výchovnými filmy a dalšími netradičními prostředky, takže většina pacientů byla schopna vrátit se normálního života. Při analýze konfliktů nebo krizí ve skupině aplikoval myšlenku „sociálního učení“ pacientů – zažité vzorce chování, používané v předešlých situacích, musí být odnaučeny, protože mohou stát v cestě při získávání nových a vhodnějších vzorců. V 60. letech se koncept terapeutické komunity uplatnil v zařízeních typu *daytop* pro péči o drogově závislé, v nichž je spoluodpovědnost klienta za výsledky dále posílena.²⁶

²⁴ Termínem „třetí svět“ (angl. Third World) se označovaly v 50. – 90. letech minulého století země stojící mimo skupinu vyspělých západních států (první svět) i státy sovětského bloku (druhý svět). ŽALOUDEK, K. *Encyklopedie politiky*. Praha: Libri, 1996, s. 430-434.

²⁵ KOTOUS, J. MUNKOVÁ, G. PEŘINA, P. *Úvod do sociální ...*, s. 46-47. Na tvorbě obou posledně jmenovaných encyklik se podíleli radami a návrhy experti na ekonomické a sociální otázky. Např. *Sollicitudo rei socialis* byla „výsledkem zložitých porad a diskusí v Římské kúrii“ a i když je datována 30. prosince 1987, „aby sa aspoň dodržal rok výročia“, byla vydána až 19. prosince 1988, jak uvádí G. Weigel v autorizovaném životopise Jana Pavla II. *Svědék naděje z roku 2005*, s. 570-571. [online] (citováno 1.8. 2012). Dostupné na: http://www.postoy.sk/vs_tajomstva_encyklik.

²⁶ MATOUŠEK, O., ŠUSTOVÁ, J. *Vývoj sociální ...*, s. 103. – *Maxwell Jones*. [online] (citováno 1.8. 2012). Dostupné na: <http://sanctuaryweb.com/TheSanctuaryModel/History>.

V Londýně anglikánský kazatel Chad Varah (1911-2007), farář u sv. Štěpána, založil v roce 1953 dobrovolnickou organizaci Samaritánů, která provozovala první telefonickou linku důvěry na světě, nabízející zpočátku pomoc lidem uvažujícím o sebevraždě, která byla ve Velké Británii až do roku 1961 trestným činem. Varah byl neortodoxní duchovní, který od konce 30. let prosazoval sexuální výchovu na školách a poskytoval předmanželské poradenství. Jedním ze základních principů Samaritánů bylo naslouchání bez odsuzování, „spřátelení“ (*befriending*), z něhož se vyvinula „terapie nasloucháním“ (*listening therapy*), dalším zákaz jakéhokoliv prosazování vlastního přesvědčení nebo ovlivňování volajícího politicky, filozoficky či nábožensky. V roce 1959 se pobočky Samaritánů a linky důvěry začaly šířit ve Velké Británii a zemích Commonwealthu (Commonwealth of Nations, Společenství národů), od roku 1973 je ve světě zaštiťovala mezinárodní organizace Spřátelení po celém světě, též Mezinárodní Samaritáni (*Befrienders Worldwide, Samaritans International*), která měla zpočátku dvě desítky poboček. Chad Varah byl do roku 1974 ředitelem londýnské centrály Samaritánů a pak do roku 1986 jejím prezidentem, v letech 1974 – 1986 stál i v čele mezinárodní organizace, která má dnes 169 nezávislých center v 29 zemích (jen ve Velké Británii a Severním Irsku sdružuje ve dvou stovkách středisek přes 20 tisíc dobrovolníků, kteří ročně přijmou kolem 5 milionů hovorů). V letech 1987 – 1999 byl Varah patronem Terrence Higgins Trust, největší britské organizace bojující proti organizace bojující proti AIDS, v roce 1992 založil mezinárodní organizaci, bojující proti ženské obřízce.²⁷

Po druhé světové válce se rozvíjely různé programy zaměřené na prevenci sociálního selhání, zejména ohrožených dětí a mládeže. V sociální práci s rodinou se prosazovalo systemické paradigma, přenesené do sociální práce z informatiky a aplikované v terapeutické práci s klinickými rodinami, které „ostře odlišuje pomoc od kontroly, a tím přispívá k přesnějšímu definování profesionálních aktivit sociálních pracovníků“, které současně zbavuje iluzí o roli objektivního „pozorovatele-experta“ vůči klientům.²⁸ Behaviorální sociální práce (*behavioral social work*), která se prosazuje ve druhé polovině 60. let, odráží prohloubení vědecké a teoretické základny oboru a spojení psychologických a pedagogických poznatků. Jejím základem je terapie chováním (*behavioral therapy*) nebo úprava chování (*behavioral*

²⁷ MATOUŠEK, O., ŠUSTOVÁ, J. Vývoj sociální ..., s. 104. – *Chad Varah*. [online] (citováno 1.8. 2012). Dostupné na: https://en.wikipedia.org/wiki/Chad_Varah.

²⁸ MATOUŠEK, O., ŠUSTOVÁ, J. Vývoj sociální ..., s. 104.

modification) klienta, které je příznivě přijímáno a posiluje vnitřní motivaci jednotlivce k požadovanému chování a naopak.²⁹

Ve stejném desetiletí americký psychiatr William Glasser (1925–2013) v reakci na konvenční terapii založenou na psychoanalýze vyvinul terapii realitou a v roce 1965 vydal knihu „Terapie realitou“ (*Reality Therapy*). Vystupoval proti používání psychiatrických diagnóz, které mají sklon kategorizovat, schematizovat, doporučil jen popisovat projevy pacientova chování, výraz duševní zdraví nahradit odpovědností, duševní chorobu pak neodpovědností. Psychické problémy lze dle něj shrnout do základního problému – neschopnost jedince uspokojit své potřeby, základem terapie realitou je pomoci pacientům uspokojovat dvě základní psychické potřeby: potřebu milovat a být milován a potřebu mít svou hodnotu pro sebe i druhé. Důležitá je také odpovědnost (schopnost uspokojovat vlastní potřeby takovým způsobem, který nepřipraví ostatní o schopnost naplnit své vlastní potřeby). Potřebnou míru odpovědnosti získává člověk během výchovy, může se ji ale naučit v každém věku. Terapie realitou jako proces, v němž terapeut vede pacienta (nezodpovědného člověka), aby se dokázal postavit skutečnosti a naučil se uspokojovat své potřeby, má 3 fáze: sepětí terapeuta s pacientem, odmítnutí pacientova nerealistického jednání, ale zároveň přijímání pacienta a udržení pouta mezi ním a terapeutem, naučení pacienta lépe uspokojovat potřeby ve spojení s realitou.³⁰

Od přelomu 60. a 70. let minulého století sociální práci ve stále větší míře ovlivňovala problematika lidských práv hendikepovaných. Přístupy k ní v teoretické rovině ovlivnily dvě vědecké osobnosti. Prvním z nich byl americký sociolog Erving Goffman (1922–1982), jeden z nejvlivnějších badatelů v oblasti mikrosociologie, tj. disciplíny zabývající se každodenními interakcemi malých skupin lidí. Od roku 1958 působil na Kalifornské univerzitě v Berkeley, kde byl později jmenován řádným profesorem, a od r. 1969 na Pensylvánské univerzitě ve Filadelfii; v roce 1981 byl zvolen prezidentem Americké sociologické asociace. V knize „Všichni hrajeme divadlo“ (*The Presentation of Self in Everyday Life*) z roku 1959 představil „dramaturgický přístup“ k lidskému jednání. Kontext, v němž člověk jedná, je jen malý výsek prostředí, ve kterém se nalézáme a uzpůsobujeme mu své jednání, dle prostředí měníme své role, sebezpřetujeme se v pozitivním světle. Svět je tak divadlem, na jeho „jevišti“ na sebe bereme různé role, které pak v „zákulísí“ opouštíme a

²⁹ LEVICKÁ, J. *Náčrt dějin ...*, s. 69-70.

³⁰ *William Glasser*. [online] (citováno 1. 8. 2020). Dostupné na: <https://wglasser.com/about/dr-william-glasser/>.

jsme sami sebou. V studii Útulky. Eseje o sociální situaci duševně nemocných a jiných vězňů (*Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*) vydané o dva roky později (1961) se zabýval tzv. totálními institucemi, k nimž řadí psychiatrické léčebny, věznice, koncentrační tábory aj. Individualita sociálního aktéra je při vstupu potlačena „degradačním rituálem“ (odebrání věcí, ostříhání, ústavní oděv, přikázané lůžko aj.) a všechny stránky života jsou podřízeny ústavním pravidlům.³¹

Zahájil tak vlnu kritiky psychiatrické péče, která vyvrcholila tzv. antipsychiatrickým hnutím v 70. letech. Jeho „čelným ideologem“ byl kontroverzní psychiatr a psychoanalytik Thomas Szasz (1920–2012), autor knihy „Mýtus o duševní nemoci“ (*The Myth of Mental Illness*) vydané ve stejném roce jako Goffmanovy *Asylums*. Podrobil v ní kritice termíny „duševní porucha“ a „duševní nemoc“ s tím, že řada diagnóz je nesprávná a pacienti jsou ve skutečnosti zdravé oběti psychiatrického systému a společnosti. Odmítal považovat chování vnímané jako problematické, znepokojivé, šokující či otravné za „duševní nemoc“ – tou mohlo být pouze něco, co lidé „mají“, zatímco chování je něco, co „dělají“, nemoc je projevem problémů ve fungování lidského těla nebo jeho jednotlivých orgánů, musí být nějakým způsobem měřitelná či vědecky ověřitelná, a projevovat se na buněčné nebo molekulární úrovni, skutečná nemoc je podle něj rovněž prokazatelná nejen u žijících lidí, ale i při pitvě.

Z těchto pozic kritizoval morální a vědecké základy psychiatrie, která se jen schovává za roušku vědeckosti. Považoval ji za systém společenské kontroly, za ohrožení svobody a lidské důstojnosti a ve své knize dokazoval „že tzv. psychiatrické nemoci jsou jen *nálepky* používané psychiatry pro udržování mocenské převahy nad pacienty.“ Szasz také tvrdil, že každý člověk má právo na tělesné a mentální „sebevlastnictví“, na svobodnou volbu, na to, aby se na něm druzí nedopouštěli násilí. Z těchto pozic kritizoval vliv moderní medicíny na společnost, zvláště nedobrovolné hospitalizace, na druhé straně se zastával sebevražd s tím, že každý člověk by si měl moci sám zvolit, kdy a jak zemře, nebo užívání drog, protože drogová závislost podle něj není nemoc, ale společenský zvyk.³²

Od 70. let se ve světě rychle rozvíjela různá hnutí za dodržování lidských práv i svépomocná a dobrovolnická hnutí. Příznačný byl rozvoj dobrovolnických organizací především v USA (např. Big Brothers, Big Sisters) a svépomocných skupin, jejichž prototypem byla americká

³¹ MATOUŠEK, O., ŠUSTOVÁ, J. Vývoj sociální ..., s. 105-106.

³² MATOUŠEK, O., ŠUSTOVÁ, J. Vývoj sociální ..., s. 106.

organizace Anonymní alkoholici (Alcoholics Anonymous, AA) založená v roce 1939, která v 80. letech sdružovala ve 115 zemích okolo 1,5 milionů členů. Dobrovolnické organizace a svépomocné skupiny dnes představují „užitečnou a inspirativní alternativu“ k profesionální sociální práci. Poslední desetiletí přinesla značný pokrok v dodržování ženských a dětských práv i práv menšin, zdaleka ne všechny problémy byly uspokojivě vyřešeny, takže např. etnické i náboženské konflikty a s nimi spojená chudoba, deprivace a delikvence dnes představují palčivý problém evropských velkoměst.³³

11.5 Sociální práce v Československu po druhé světové válce (1945 – 1989)

Československo prošlo v letech 1945 – 1948 řadou ekonomických i sociálních změn (jednalo se např. o vyvlastnění Němců, Maďarů a kolaborantů, znárodnění průmyslu a bank, ve druhé fázi i menších podniků, pozemkovou reformu, odsun Němců a dosídlení pohraničí různými skupinami obyvatel z vnitrozemí i reemigrantů ze zahraničí, o počátky centrálně plánované ekonomiky prostřednictvím dvouletého plánu obnovy národního hospodářství v letech 1947-1948 atd.). Po nastolení totalitní komunistické diktatury se Československo muselo orientovat na východní trhy a v r. 1949 vstoupit do RVHP. V rámci tzv. socialistické industrializace a kolektivizaci zemědělství bylo likvidováno soukromé podnikání, v r. 1949 byla zahájena 1. pětiletka, čímž začal přechod na centrálně direktivní plánování sovětského typu, které trvalo až do pádu komunismu v listopadu 1989. Hospodářské výsledky plánované ekonomiky vedly k trvalým problémům, což po hospodářské krizi a krachu třetí pětiletky v 60. letech vedlo k pokusu o ekonomickou reformu, která byla provázena i snahou o politické a sociální změny. Po okupaci Československa v srpnu 1968 došlo v období tzv. normalizace k likvidaci či emigraci elit a dalšímu ekonomickému propadu, způsobenému zastarávajícími technologiemi, neefektivitou celého systému centrálního plánování a dalšími vlivy, což pochopitelně mělo dopad na rozsah i kvalitu sociální práce.

V období let 1945-1948 došlo k dotvoření legislativy do podoby, která splňovala kritéria sociálního státu. Ideálem se stala sociální bezpečnost, metodou k jejímu dosažení pak

³³ Tamtéž, s. 105-108.

národní pojištění.³⁴ Jako první krok k uzákonění sociálního pojištění byla v r. 1946 přijata norma, podle níž se Národní pojišťovna stala jediným nositelem pojištění. Mimo to se připravoval i plán národního zdraví, který úzce souvisel s národním pojištěním. Od druhé poloviny r. 1946 naráželo jednání o těchto normách na zhoršující politickou situaci, takže národní pojištění bylo schváleno Národním shromážděním až v dubnu 1948.³⁵

Náplní sociální politiky bylo zabezpečení fungování dosavadního systému sociální péče, který byl v důsledku války těžce postižen. Sociální práce byla v období let 1945 až 1948 realizována především Organizací sociálních pracovníků, která pořádala přednášky, zaměřovala se na práci sebevzdělávací a sociálně propagační. Mezi hlavní cíle, které si organizace v r. 1945 vytkla, můžeme zařadit péči o osoby postižené válkou, jimiž se rozuměli zejména navrátilci, repatrianti a političtí vězni. Organizace se také podílela na zajištění odpovídajícího vzdělání pro další sociální pracovníky, na pořádání odborných přednášek či vzdělávacích kurzů a její aktivity významně přispěly k rozvoji a propagaci profesionální sociální práce.³⁶

Po únoru 1948 byl uplatněn model centrálního plánování sociální péče, převzatý ze SSSR. Sociální práci se nevěnovala pozornost, komunistická ideologie tvrdila, že chudoba, nezaměstnanost, kriminalita apod. zmizí, jakmile dojde k odstranění třídních rozdílů ve společnosti. V letech 1949 až 1953 došlo k vytvoření hlavních mechanismů nově budované sociální soustavy sovětského typu. Byly zrušeny či pozměněny nástroje sociální politiky a sociální práce z dřívějšího období, jež byly považovány často za pozůstatky kapitalismu. Sociální politika ztrácela své dříve relativně samostatné postavení vůči hospodářské politice a její obsah se zužoval hlavně na otázku zaměstnanosti a pracovní problémy. Na přelomu 40. a 50. let zanikly mnohé státní sociální instituce a v r. 1951 bylo zrušeno i Ministerstvo sociální péče. Sociální péče byla od přelomu 40. a 50. let redukována hlavně na poskytování finančních dávek a po likvidaci řady charitativních a dobrovolnických institucí přecházely tyto aktivity do rukou státu. Tento proces se dotkl hlavně církví, považovaných za protivníky komunistického režimu, jejichž charitativní činnost v podstatě skončila v roce 1949 po zestátnění všech církevních ústavů.

Došlo také k likvidaci sociálního školství a do r. 1953 zůstala z původních 28 vyšších škol sociálně zdravotních jenom jedna, jež byla změněna na školu hospodářskou s obory pro

³⁴ RÁKOSNÍK, J., TOMĚŠ, I. a kol. *Sociální stát v Československu...*, 123.

³⁵ KALINOVÁ, L. *Východiska, očekávání a realita poválečné doby. K dějinám české společnosti v letech 1945 – 1948*. Praha: ÚSD AV ČR v.v.i., 2004, s. 81.

³⁶ KODYMOVÁ, P. *Historie české sociální práce...*, s. 88-90.

státní, občanské a trestní právo. Od r. 1959 existovala možnost doplnit si k této čtyřleté škole dvouletou nadstavbu v podobě Střední školy sociálně-právní, sídlící v Praze; v dalších letech byl obdobný druh škol zřízen i v Brně a Bratislavě.³⁷

V r. 1956 byl přijat nový zákon o sociálním pojištění, který i přes zrušení mnoha starších věcí, zachoval koncepci sociálního zajištění obyvatelstva, což tvořilo jeden z pilířů sociální bezpečnosti. V r. 1956 došlo také ke změně systému chudinské péče, sociální péče byla přenesena na národní výbory a stát tak měl na místní úrovni pomáhat osobám, jež ji potřebovaly, tedy dětem, občanům starým, neschopným práce, nebo těžce zdravotně postiženým. V rámci sociální pomoci jim byly poskytovány dávky a služby sociální péče, pomoc při umisťování, ústavní zaopatření a doplňková péče.³⁸ Dalším mezníkem bylo přijetí zákona č. 101/1964 Sb. Sociální péče byla výlučně poskytovaná státem, přičemž klíčovou roli sehrávaly sociální komise národních výborů, jejichž činnost řídil a koordinoval Státní úřad sociálního zabezpečení. Podoba péče zůstávala hlavně materiální, národní výbory poskytovaly věcnou pomoc, peněžní pomoc jen v případě, že nepříznivou sociální situaci nebylo možné odstranit věcnou pomocí.³⁹

Období 2. poloviny 60. let, je v Československu spojeno s pokusy o hospodářskou reformu, které se odrazily i ve snaze o provedení reformy sociální. V r. 1965 byl přijat nový zákoník práce, vymezující práva a povinnosti účastníků pracovního procesu a řešil i otázku dočasné nezaměstnanosti. Návrh komplexní sociální reformy přinesl v r. 1967 dokument Hlavní aspekty sociální politiky při uplatnění změn ekonomického řízení, který požadoval, aby se sociální politika stala aktivním nástrojem stimuluje chování ekonomických subjektů v reformě.⁴⁰ Reforma v zásadě chtěla, aby byl překonán stav, kdy ekonomika suplovala sociální politiku. Sociální dopady reformy měly být zmírněny vyššími sociálními dávkami potřebným skupinám obyvatelstva., zmírnění sociálních výhod pro rodiny s dětmi, zase měly být suplovány kompenzováním dětských přídavků. Pomoc rodinám s dětmi zároveň měla znamenat pro-populační kroky.⁴¹

Reformní proces byl v srpnu 1968 zastaven okupací Československa vojsky Varšavské smlouvy a nastalo období normalizace, které znamenalo v mírnější podobě návrat k situaci

³⁷ ŠIKLOVÁ, J. Sociální práce v našem státě od druhé světové války do současnosti. In: MATOUŠEK, O. a kol. *Základy sociální...*, s. 142-143.

³⁸ RÁKOSNÍK, J., TOMĚŠ, I. a kol. *Sociální stát v Československu...*, s. 157.

³⁹ RÁKOSNÍK, J., TOMĚŠ, I. a kol. *Sociální stát v Československu...*, s. 161.

⁴⁰ PRŮCHA, V. a kol. *Hospodářské a sociální dějiny...2. díl...*, s. 628.

⁴¹ PRŮCHA, V. a kol. *Hospodářské a sociální dějiny...2. díl...*, s. 628-629.

v 50. letech. V rovině sociální se normalizace snažila o uklidnění společnosti a poskytnutím sociálních jistot o její naklonění na stranu režimu. Pro tyto kroky bylo využito sociálního programu vypracovaného před invazí a částečně realizovaného v r. 1968. Byl kladen důraz na aktivní populační politiku, takže došlo k prodloužení mateřské dovolené a ke zvýšení mateřského příspěvku. Další populistická opatření zahrnovala řešení bytového problému a zvýšení nízkých důchodů.⁴²

Po roce 1968 byla obnovena centralizace sociální péče, v roce 1969 bylo nově zřízeno Federální ministerstvo sociální péče a zároveň existovalo české a slovenské ministerstvo sociální péče. Sociální služba se měla od r. 1969 věnovat pěti hlavním tématům:

- 1) Péče o děti pracujících matek a zdravé děti všeobecně
- 2) Péče o děti obtížně vychovatelné
- 3) Péče o staré občany
- 4) Péče o zdravotně postižené občany
- 5) Péče o občany vyžadující zvláštní pozornost.⁴³

V 60. letech došlo k rehabilitaci sociální práce, což v určité míře pokračovalo i po srpnu 1968. V r. 1969 vznikla Společnost sociálních pracovníků, která sama sebe deklarovala jako organizaci, navazující na Organizaci sociálních pracovníků. Sama sociální práce začala být vnímána jako metoda řešení sociálních problémů občanů, jejichž společenská integrace je nějakým způsobem zhoršená, ať již z důvodu stáří, efektivity, invalidity, či z důvodu těžkých životních poměrů. Sociální práce se začala charakterizovat jako práce diagnostická, konzultační a výchovná služba v konkrétních případech.⁴⁴

Normalizační snahy o zvýšení sociálních jistot obyvatelstva, se odrážely zejména ve výplatách různých dávek. Od r. 1968 do r. 1989 vzrostl podíl příjmů čs. domácností, plynoucích ze sociálních dávek, a to až na 30 korun sociálních dávek na 100 korun vydělaných v r. 1989.⁴⁵ V rámci sociální podpory rodinám existovaly tři hlavní kategorie: přímá finanční pomoc, která v r. 1989 tvořila téměř 60 % veškeré pomoci, naturální forma pomoci, tvořící 22 % pomoci a nakonec nepřímá pomoc.⁴⁶

⁴² Tamtéž, s. 900.

⁴³ ŠPILÁČKOVÁ, M. *Česká sociální práce v letech 1968 – 1989. Rozvedeno na příkladu Ostravy*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2016, s. 26-27.

⁴⁴ BRNULA, P., KODYMOVÁ, P., MICHELOVÁ, M. *Marie Krakešová: priekopníčka teorie sociálnej práce v Československu*. Bratislava: Iris, 2014, s. 116-117.

⁴⁵ PRŮCHA, V. a kol. *Hospodářské a sociální dějiny...2. díl...*, s. 914.

⁴⁶ Tamtéž, s. 915.

Do výkonu sociální péče se začaly zapojovat i podniky, které doplňovaly státní sociální péči vůči svým zaměstnancům. V r. 1972 byl České odborové radě předložen dokument Dlouhodobé úkoly ROH v sociální politice, kterým bylo navrženo zavádět sociální plánování v podnicích, o rok později byl vládou přijat dokument, stanovující hlavní zásady a hlavní úkoly péče organizací o pracovníky. Podniková péče zahrnovala hlavně:

- a) Péči o potřeby pracovníků, nebo jejich rodin
- b) Péči o jednotlivce a skupiny pracovníků, vyžadující zvláštní, zvýšenou pomoc
- c) Péči o bývalé zaměstnance a jejich rodiny⁴⁷

Podniková sociální péče věnovala pozornost sociálním činnostem ve prospěch pracovníků. Činnost sociálního pracovníka byla přitom specifickou formou péče, jelikož musela respektovat některé zásady. Jako zaměstnanec podniku musel respektovat koncepci podniku, jeho cíle a rozhodnutí podnikového vedení, podílel se na přípravě a vypracování podnikové personální politiky podniku, měl udržovat neustálý kontakt s nadřízenými, nesměl bez vážného důvodu přijímat úkoly zajišťované státním systémem sociální péče, ale dávat podněty a informace mimopodnikovým institucím sociální péče.⁴⁸

Sociální péče byla zaměřována na různé skupiny obyvatelstva. V případě péče o staré lidi se mimo institucionální péči jednalo o pečovatelskou službu, která byla nejdůležitější. Menší význam pak mělo stravování starých lidí a návštěvní a zprostředkovatelská pomoc. Ústavní péče byla zajištěna domovy důchodců, ošetřovacími ústavami a geriatrickými odděleními nemocnic.⁴⁹

Péče o mládež se soustředila na tři hlavní kategorie; na děti s výukovými problémy, na děti v ohrožení mravního vývoje a na problematiku dětí a mládeže s mentálním postižením. Péče byla od r. 1970 realizována prostřednictvím krajských komisí péče o děti. V r. 1976 došlo ke sjednocení úseku péče o rodinu a úseku péče o děti, čímž se možnosti sociálních pracovníků řešit jednotlivé problémy zefektivnily. Docházelo i k rozvoji náhradní rodinné péče. Od r. 1973 byla uzákoněna pěstounská péče, za což pěstounovi náležela i stanovená odměna. V 70. letech byla tato péče členěna na individuální, při níž bývalo osvojeno 1 až 2 děti, a péči o větší skupiny 8 až 10 dětí, které mohly být svěřeny do náhradní rodinné péče manželskému páru nebo ženě. Tyto skupiny žily buď rozptýleně nebo v dětských vesničkách. Poslední

⁴⁷ ŠPILÁČKOVÁ, M. *Česká sociální práce...*, s. 26.

⁴⁸ Tamtéž, s. 23-24.

⁴⁹ Tamtéž, s. 32-33.

formou byly domovy rodinného typu a dětská městečka.⁵⁰ Specifickou formu péče vyžadovaly děti a mládež s výchovnými problémy, pro něž existovaly tři kategorie speciálních zařízení: 1) zvláštní výchovná zařízení, kam byli umístěni rozhodnutím soudu, 2) léčebně-výchovné ústavy pro děti a mládež, u nichž byla shledána duševní porucha, 3) diagnostické ústavy pro děti a mládež starší 15 let, jejichž úkolem bylo kompletní vyšetření a následná převýchova.⁵¹

11. 6 Vybrané osobnosti české sociální politiky a sociální práce po roce 1948

V 70. letech přinesla nové chápání sociální práce, jejího smyslu a pracovní náplně sociálního pracovníka JUDr. Marie Machačová (1901-1980), která působila na Univerzitě Karlově. Stát by se měl zúčastňovat na výkonu tzv. péče o pracující a pomáhat při překonávání životních překážek lidem starým, invalidním, nemocným a postiženým, a to preventivními i kurativními prostředky. V duchu koncepce M. Krakešové vycházela z celkového pohledu na klienta a zdůraznění jeho individuality, rozlišovala vliv vnitřní (organismus, osobnost) a vnější (vnější životní prostředí, společenské zásady), což „je možno považovat za syntézu psychologického a sociologického přístupu.“ Propagovala znovuzavedení vysokoškolského vzdělání sociálních pracovníků a vydala dvoudílnou učebnici Sociálně právní ochrana.⁵²

Jiřina Šiklová (*1935) se v 60. letech zaměřovala na sociologii mládeže a studentská hnutí na Západě, v roce 1969 se habilitovala v oboru sociologie na Univerzitě Karlově. Za normalizace byla propuštěna, pracovala jako uklízečka, pokračovala v samostudiu a dávala konzultace studentům. Na začátku 70. let našla místo jako sociální pracovnice na geriatrickém oddělení Thomayerovy nemocnice v Praze, věnovala se gerontologii, sociální pediatrii a otázkám životního cyklu a své práce publikovala pod pseudonymy. Podepsala Chartu 77 a podílela se na činnosti disentu, za což byla perzekvována a v letech 1981 – 1982 vězněna. Po roce 1989 se vrátila na univerzitu, zasloužila se o rozvoj sociální práce a gender studies i o založení Katedry sociální práce na FF UK v Praze.⁵³

Podobný osud měl i Igor Tomeš (1931-2018), zabývající se sociální politikou, právem sociálního zabezpečení a sociální správou, který na přelomu 50. a 60. let působil v

⁵⁰ ŠPILÁČKOVÁ, M. *Česká sociální práce...*, s. 74 a 81.

⁵¹ Tamtéž, s. 84.

⁵² NOVOTNÁ, V., SCHIMMERLINGOVÁ, A. *Sociální práce ...*, s. 18-19, 38. – Marie Machačová. [online] (citováno 7.9.2020). Dostupné na: <https://www.wikidata.org/wiki/Q95128268>.

⁵³ Jiřina Šiklová. [online] (citováno 7.9.2012). Dostupné na: https://cs.wikipedia.org/wiki/Ji%C5%99ina_%C5%A0iklov%C3%A1.

Mezinárodní organizaci práce v Ženevě, poté jako poradce pro sociální reformy v Africe a Asii. Po návratu byl docentem na Právnické fakultě UK v Praze, ale za normalizace byl propuštěn a stal se výzkumným a sociálním pracovníkem Technicko-ekonomického výzkumného ústavu hutnictví železa, kde vypracoval sociální program pro hutní průmysl. Po roce 1989 byl jako náměstek federálního ministra sociálních věcí klíčovou postavou při přípravě a prosazení sociálních reforem u nás počátkem 90. let a působil jako poradce při sociálních a zdravotních reformách i v dalších postkomunistických zemích.⁵⁴

SHRNUTÍ KAPITOLY

Vývoj sociální práce po druhé světové válce ovlivnilo rozdělení světa na dva nepřátelské politické a ekonomické bloky, které se od konce 40. let vyvíjely rozdílným způsobem a v rámci studené války se střetávaly v různých konfliktech v zemích tzv. třetího světa. Demokratické státy západního světa zaznamenaly od konce 40. do začátku 70. let období ekonomického růstu, které se v podstatě kryje se třetí fází konstituování sociálního státu, který se rozvíjel ve třech podobách. Po hospodářském útlumu v 70. letech začíná krize a redukce sociálního státu, který se přizpůsobuje reálným možnostem jednotlivých zemí. Sociální myšlení od 60. let ovlivňují liberální filozofové, zejména nová teorie distribuční spravedlnosti J. Rawlse, v dalších desetiletích pak spor s komunitaristy, profesní etiku sociální práce pak nové radikální etické teorie (existenciální etika, P. Freira – antiopresivní přístup, feministická etika, Carole Gilligan – etika spravedlnosti a etika účasti). V 60. letech přichází i zásadní zlom ve vývoji sociální nauky katolické církve, který se v papežských encyklikách do konce 80. let odráží ve zdůrazňování nutnosti sociální rovnováhy, možnosti narušení soukromého vlastnictví v zájmu obecného blaha, smírného řešení sociálních konfliktů i globálních rozměrů sociální otázky a zhoršení sociálních poměrů v zemích tzv. třetího světa. Po válce se na Západě prosazují nové, terapeuticky orientované formy sociální práce vůči hendikepovaným či bezprostředně ohroženým lidem (terapeutická komunita M. Jonese, linka důvěry a terapie nasloucháním Ch. Varada), rozvíjejí se různé programy zaměřené na prevenci sociálního selhání, zejména ohrožených dětí a mládeže, v sociální práci s rodinou se

⁵⁴ ŠIKLOVÁ, J. Sociální práce v našem státě..., s. 149-150. – *Igor Tomeš*. [online] (citováno 7.9.2020). Dostupné na: https://cs.wikipedia.org/wiki/Igor_Tome%C5%A1.

prosazuje systemické paradigma. V 60. letech se prohlubuje vědecká základna sociální práce na bázi psychologických a pedagogických poznatků (např. behaviorální sociální práce, terapie realitou W. Glassera) i sociologických výzkumů E. Goffmana (sociální role, totální instituce, degradační rituál), které obrátily pozornost na lidská práva hendikepovaných a zahájily kritiku tradiční psychiatrie, která vyvrcholila počátkem 70. let tzv. antipsychiatrickým hnutím, jehož nejznámější osobou byl kontroverzní psychiatr T. Szasz. Od 70. let se ve světě rychle rozvíjí různá hnutí za dodržování lidských práv i svépomocná a dobrovolnická hnutí. Příznačný byl rozvoj dobrovolnických organizací především v USA (např. Big Brothers, Big Sisters) a svépomocných skupin, jejichž prototypem byla americká organizace Anonymní alkoholici (Alcoholics Anonymous, AA) založená v roce 1939.

Vývoj ve východním bloku je ukázán na příkladu Československa, kde sociální péče v letech 1945 až 1948 navázala na předválečné principy a byly dotvořeny legislativní základy sociálního státu. Sovětizační procesy zahájené po nastolení komunistické moci zahrnovaly jak rušení řady institucí a organizací zabývajících se sociální prací, tak legislativní změny sociální péče poplatné komunistické ideologii, její centrálně direktivní řízení a redukci hlavně na finanční dávky. Při liberalizaci poměrů ve druhé polovině 60. let se objevily nové formy sociální práce a bylo obnoveno i Ministerstvo sociální péče. Období normalizace znamenalo navenek návrat k situaci v 50. letech, v profesním prostředí se však postupně prosazovaly snahy o rehabilitaci sociální práce a vzdělávání sociálních pracovníků, o inovace a změny forem a metod sociální péče a sociální práce. Napomáhala tomu i skutečnost, že do praktické sociální práce byly zapojeny resorty a podniky, v nichž měli možnost působit i režimem pronásledovaní odborníci.

KONTROLNÍ OTÁZKY

1. Jak se chronologicky člení vývoj západoevropské ekonomiky po roce 1945?
2. Dokážete vyložit rozdíly mezi třemi koncepty sociálního státu a uvést, kde se realizovaly?
3. Vysvětlete pojmy: existenciální etika, antiopresivní přístup, *befriending*, *reality therapy*, degradační rituál.
4. Charakterizujte osobnost a sociální aktivity Chada Varaha.

5. Co to byla „terapie realitou“?
6. Kdo to byl William Glasser a jak ovlivnil sociální práci?
7. Vysvětlete pojmy: etika spravedlnosti a etika účasti, terapie nasloucháním, *daytop*, Samaritáni, Big Brothers.
8. Jak byste charakterizovali sovětizaci sociální péče v Československu v letech 1948 - 1956?
9. Vysvětlete podstatu pokusů o reformy sociální péče v 60. letech.
10. Co víte o Jiřině Šiklové a Igoru Tomešovi?